

Благодійна діяльність Братства святого Михайла, князя Чернігівського у сфері церковно-краєзнавчих досліджень

У XIX ст. через поширення атеїзму та нігілізму суспільство переживало світоглядну кризу, що призвела до певної втрати панівних позицій християнської моралі. З метою активізації місіонерської діяльності серед сектантів та неправославного населення Російської імперії Православна церква ініціювала створення мережі церковних братств. Особливо помітною була їхня діяльність на українських землях, адже така форма організації церковного життя мала тут глибоке історичне коріння і знаходила підтримку та розуміння. Після прийняття у 1864 р. “Основных правил для учреждения православных братств”¹ вони розгорнули досить активну благодійну просвітницьку, видавничу та історико-краєзнавчу діяльність. Синод визнав церковні братства юридичними особами, що створило сприятливі умови для концентрації коштів і реалізації науково-видавничих проектів². Крім того, активна підтримка Синодом церковних братств в останні десятиріччя XIX ст. сприяла розширенню сфери їхньої діяльності. Братства займалися пропагандою православних цінностей, організовуючи власні друкарні, бібліотеки, Братські будинки, а також підтримуючи регіональні церковно-краєзнавчі дослідження, церковну періодику.

Перші кроки щодо створення Чернігівського єпархіального братства, яке б займалося поширенням православного віровчення, моральним вихованням населення та благодійністю, були зроблені ще за архієпископа Філарета (Гумілевського) у 1862 р.³. На жаль, наскільки плідною була діяльність новоствореного осередку невідомо, а після смерті Філарета братство припинило своє існування.

Незабаром, у 1888 р. при Свято-Михайлівській церкві Чернігівської духовної семінарії було засноване Братство святого Михайла, князя Чернігівського “для противодействия расколу, гнездящемуся в различных посадах и слободах некоторых уездов Черниговской епархии”, “издания и возможного распространения брошюр и печатных листов историко-полюемического, догматического, нравственного и церковно-практического содержания”, проведення “публичных чтений и беседований о предметах православного вероучения”⁴.

Братство мало у своєму розпорядженні значні кошти, що склалися з членських внесків, добровільних пожертв, обов’язкових зборів з церков та монастирів єпархії, надходжень від продажу власної друкованої продукції, відсотків з цінних паперів, прибутків свічкового заводу, що перебував у власності Братства. Загалом, третина цих надходжень щорічно витрачалася на благодійну діяльність, видавничу справу і на заходи щодо збереження та вивчення пам’яток церковної старовини в регіоні.

Кількість членів Братства святого Михайла коливалась від 100 до 150 осіб, їх переважну частину складали викладачі й студенти старших курсів Чернігівської духовної семінарії та місцеве духівництво. Серед братчиків були активні учасники церковно-краєзнавчого руху – ректори семінарії М. Марков, І. Галахов та В. Сокольський, викладачі І. Лебедєв, А. Шестериков, Н. Славін, Л. Покровський, В. Острогорський, священники О. Єфимов, А. Тупатилов, В. Рклицький, І. Кибальчич, Т. Стефановський, С. Шугаєвський, Ф. Васютинський, І. Платонов, законоучитель гімназії А. Величковський, учитель жіночого єпархіального училища М. Доброгаєв, настоятелі більшості монастирів єпархії. Почесними членами Братства були відомі дослідники церковної старовини Г. Милорадович та М. Бережков.

Братство мало бібліотеку, що складалася у 1910 р. з 1008 томів (769 найменувань) книг, журналів та брошур і мала чотири відділи, у тому числі церковно-історичний. Бібліотеки були організовані також при Стародубському, Конотопському, Кролевецькому та Ніжинському повітових відділеннях Братства.

Братство перебувало під безпосереднім патронатом місцевого архіпастиря, мало осередки в усіх повітах губернії, статут, печатку, членський нагрудний знак. У складі Братства існували дев'ять комітетів, кожний з яких опікувався певним напрямком діяльності⁵.

У 1891 р. до статуту було внесено ряд доповнень, згідно з якими Братство поширювало свою діяльність у релігійно-виховній та просвітницькій сферах⁶. З цією метою Рада Братства вирішила взяти активну участь в організації та проведенні ювілейних заходів і урочистостей з нагоди 900-ліття заснування Чернігівської єпархії. Саме на засіданні Ради Братства уперше прозвучала ідея про заснування місцевого церковно-археологічного музею, але реалізувати її натовді не вдалося. Натомість за клопотанням Братства для дослідників була відкрита ризниця Троїцько-Іллінського монастиря⁷.

Протягом 1891–1894 рр. у рамках підготовки та святкування 900-ліття заснування Чернігівської єпархії коштом Братства були оновлені старовинні печери у Чернігові й Любечі, споруджена дерев'яна каплиця на місці хрещення мешканців Чернігова в урочищі Святе. Долучилося Братство і до ремонту Спаського і Борисоглібського соборів та Іллінської церкви. На території Єлецького монастиря встановлений хрест на місці престолу Петропавлівського храму, а 1892 р. у келії Ф. Углицького та Д. Туптала почала діяти постійна виставка реліквій, що належали цим видатним церковним діячам⁸. За пропозицією єпископа Сергія був проведений огляд фрескового розпису Успенського собору Єлецького монастиря та археологічні дослідження печер⁹. Для обстеження запросили членів Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії протоієрея Софійського собору П. Лебединцева та професора Київського університету В. Прахова, які підготували опис підземних споруд Єлецького та Троїцько-Іллінського монастирів.

Завдяки наполегливим клопотанням єпископа Сергія у березні 1893 р. до Чернігова були передані ковчег з часткою мощей святого Дмитра Ростовського, ікона з його зображенням, а також копії деяких документів, що зберігалися в Єлецькому монастирі¹⁰.

До ювілею єпархії Братство видало брошури чернігівського єпископа Сергія “Начало христианства в Черниговской области”, “О святых и святынях Черниговских”, “О некоторых достопримечательнейших из местной истории лицах”, а також низку збірників, історичних нарисів про чернігівських святих, чудотворні ікони, видатних церковних діячів. Зусиллями місцевого духовництва та викладачів семінарії був здійснений опис ризниць та бібліотек чернігівських Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів¹¹, Єлецького¹² і Троїцько-Іллінського¹³ монастирів, а також архіву Чернігівської духовної консисторії¹⁴. Членами Братства П. Соболевим, Н. Славіним, М. Доброгаєвим, І. Платоновим, І. Листовським були підготовлені дослідження, присвячені видатним чернігівським ієрархам Л. Барановичу, І. Максимовичу, М. Десницькому, В. Смирнову, Ф. Гумілевському. Побачило світ дослідження протоієрея І. Платонова з історії чернігівських Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів¹⁵. Водночас у Спаському соборі Братство влаштувало 15 лекцій з церковної історії Чернігівщини.

Братство здійснювало й інші проекти, що мали на меті вивчення церковної історії краю. Так, у 1899 р. Рада Братства з ініціативи викладача семінарії Д. Скворцова ухвалила “просить духовную консисторию предписать отцам благочинным доставить сведения о расколе и сектанстве в их округах, на основе разработанной программы”. На підставі зібраних у такий спосіб відомостей було впорядковане “Историко-статистическое обозрение

современного старообрядческого раскола в Черниговской епархии”¹⁶. Ці матеріали становлять неабиякий науковий інтерес для дослідників такої маловивченої теми, як історія розколу та сектантських рухів на Чернігівщині.

Крім того, у 1916 р. при Братстві був створений Єпархіальний місіонерський музей, у якому концентрувались писемні та речові пам’ятки, що характеризували життя, побут та основні ідеї віровчень розкольників та неправославних релігійних громад Чернігівщини (протестантів, католиків, іудеїв та мусульман)¹⁷. На жаль, жодного опису його колекцій не збереглося, а експонати безслідно загинули у вирі революційних подій.

Комітет по влаштуванню читань для народу очолював відомий знавець церковної історії кафедральний протоієрей О. Єфимов. Представники духовництва, викладачі духовних навчальних закладів, студенти старших курсів семінарії виступали з лекціями з місцевої церковної історії, причому деякі з них були надруковані окремими відбитками для популяризації християнських цінностей серед мешканців краю. У 1914 р. цей Комітет був реорганізований у Релігійно-філософське товариство.

З 1911 р. працював Комітет для нагляду за іконописом, функції якого полягали у контролі за дотриманням православного канону, розповсюдженні спеціальної літератури з іконопису, створенні майстерень і проведенні професійної реставрації стінопису та стародавніх ікон у храмах епархії¹⁸.

У діяльності Братства святого Михайла, князя Чернігівського можна умовно виділити кілька етапів. Перший з них охоплює 1888–1890 рр. У цей час воно існувало переважно як місіонерський осередок і майже не займалося церковно-краєзнавчими дослідженнями. Другий період припадає на 1891–1895 рр., коли внаслідок прийняття оновленого статуту діяльність Братства розширилась саме за рахунок активної підтримки місцевих церковно-історичних студій. Братство відіграло провідну роль у підготовці та проведенні ювілейних заходів, присвячених 900-літтю заснування Чернігівської епархії. У цей час значно зросла кількість членів Братства, почалося фінансування часопису “Черниговские епархиальные известия”. Третій етап охоплює 1895–1916 рр. і характеризується поглибленням впливу Братства на розвиток церковно-краєзнавчих досліджень на Чернігівщині. Удосконалювалась внутрішня структура товариства, розширювалась мережа його відділень. 1914 р. розпочала роботу братська друкарня, на базі якої видавалися часописи “Черниговские епархиальные известия”, “Вера и жизнь”, газета “Черниговский церковно-общественный вестник”. На сторінках цих періодичних видань було опубліковано чимало студій з церковної історії Чернігівщини. Коштом Братства були видані дослідження місцевих науковців, присвячені чернігівським святым Михайлу та Федору, історії Єлецького та Троїцько-Іллінського монастирів, життєписи видатних чернігівських архіпастирів І. Максимовича та Ф. Углицького, праці з історії Чернігівської духовної семінарії, нариси про чудотворні ікони Чернігівщини.

За 39 років існування (1888–1917) на кошти, за безпосередньої участі та завдяки широкомасштабній благодійній підтримці Братства святого Михайла було вжито чимало заходів щодо збирання, вивчення та збереження пам’яток церковної старовини Чернігівщини.

¹ Указ Сената об утверждении православных церковных братств 10.06.1864 г. // Державний архів Чернігівської області (Далі – ДАЧО). – Ф. 127. – Оп. 3. – Спр. 217. – 32 арк.

² Смолич И. История русской церкви. В 2 т. – М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – С. 84–85.

³ Организация Черниговского епархиального Братства // Черниговские епархиальные известия. – Часть официальная. – 1862. – № 9. – С. 104.

⁴ Устав Братства святого Михаила, князя Черниговского // Черниговские епархиальные известия. – Часть неофициальная. – 1888. – № 17. – С. 579–580.

- ⁵ Жизнь и деятельность Братства святого Михаила, князя Черниговского за 1914 год. – Чернигов: Типография Братства святого Михаила, князя Черниговского, 1915. – С. 34–44.
- ⁶ Отчет Братства святого Михаила, князя Черниговского (январь–сентябрь 1891 г.). – Чернигов: Типография губернского правления, 1891. – С. 10.
- ⁷ Там само. – С. 25–26.
- ⁸ Добровольский П. Черниговский Елецкий Успенский мужской монастырь. – Чернигов: Типография губернского земства, 1900. – С. 117–120.
- ⁹ Рапорт Вениамина, епископа Черниговского и Нежинского в Синод от 21 августа 1892 г. // ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 5006. – 3 арк.
- ¹⁰ Добровольский П. Черниговский Елецкий Успенский мужской монастырь. – Чернигов: Типография губернского земства, 1900. – С. 59–60.
- ¹¹ Главная опись церковного и ризничного имущества Черниговского кафедрального Спасо-Преображенского собора. 1892 г. // ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4976.
- ¹² Филоновский А. Опись ризницы и библиотеки Черниговского Елецкого Успенского монастыря // Черниговские епархиальные известия. – Часть неофициальная. – 1893. – № 16. – С. 580–615.
- ¹³ Козминский Д. Описание ризницы и библиотеки Черниговского архиерейского дома // Черниговские епархиальные известия. – Часть неофициальная. – 1893. – № 11–15.
- ¹⁴ Копия протокола заседания Совета Братства святого Михаила, князя Черниговского. 1891 г. // ДАЧО. – Ф. 712. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 3зв.
- ¹⁵ Платонов И. Черниговские кафедральные соборы и их достопримечательности. – Чернигов: Типография губернского правления, 1892. – 40 с.
- ¹⁶ Скворцов Д. Историко-статистическое обозрение современного старообрядческого раскола в Черниговской епархии // Черниговские епархиальные известия. – Часть неофициальная. – 1901. – № 7–10.
- ¹⁷ Василий, епископ Черниговский. Предложение об оживлении работы Братства святого Михаила, князя Черниговского // Вера и Жизнь. – 1916. – № 5. – С. 5–16.
- ¹⁸ Устав Черниговского епархиального комитета по наблюдению за иконописанием. 1910 г. // Черниговские епархиальные известия. – Часть официальная. – 1910. – № 9. – С. 215–217.